

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VI св. 1—2

БЕОГРАД 1954

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: О синтаксичкој конструкцији са свезицом <i>што</i>	1
2. М. Стевановић: Акцент трпног придева	7
3. Св. Георгијевић: О конструкцији <i>види му се</i>	20
4. Д-р А. Ђ. Костић: О потребама стручних терминологија	26
5. Св. Марковић: Положај замјеничке енклитике у вези са напредном употребом инфинитива и презента са свезицом <i>да</i>	33
6. М. С. Московљевић: Како треба изговарати и разумети Његошев стих „Чудна попа, јади га не били“?	41
7. Милимир Дражић: Језичка ситуација у Норвешкој	46
8. М. С. Лалевић: О језику у преводу два страна филма.	51
9. Језичке поуке	58

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Ривита

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1954

Штампа Графичко предузеће „Академија“ - Београд, Космајска ул. бр. 28

ПОЛОЖАЈ ЗАМЈЕНИЧКЕ ЕНКЛИТИКЕ У ВЕЗИ СА НАПОРЕДНОМ УПОТРЕБОМ ИНФИНИТИВА И ПРЕЗЕНТА СА СВЕЗИЦОМ *ДА*

У нашој стручној штампи, нарочито у два језичка часописа, београдском Нашем језику и загребачком Језику, опширно се расправљало о томе постоји ли или не постоји разлика у значењу између инфинитива и конструкције *да + презент* када се употребе као допуна глаголима и изразима непотпуног значења. У нашем језику писали су о томе М. Стевановић (НЈ III, 1935, стр. 282—288 и НЈ н.с. V, 1953/54, 85—102 и 165—285) и М.С. Московљевић (НЈ IV, 1936, 107—113), а у Језику о томе су расправљали Д. Брововић (Језик 1953, 13—18) и М. Кравар (Језик 1953, 42—47). И ово питање је с те стране, мислим, расправљено.

У различитим крајевима штокавске говорне територије ова двојака допуна се неједнако јавља, са преовлађивањем једне или друге. То је позната чињеница. Познато је такође да је преовлађивање једне допуне изразитије на истоку а друге на западу, али је доказано да се нигде у књижевном језику не употребљава искључиво једна. Пратећи у сарајевској штампи однос ових допуна запазио сам да је процес потискивања инфинитива конструкцијом *да + презент* знатно освојио, и не само уз глаголе непотпуног значења, што је обичније, него и ондје гдје инфинитив претставља дио сложеног глаголског облика, тј. у облику футура (Ловци знају унапријед који правац кретања *ће* дивљач *да изабере*; Творнице обуће *ће да* мало више *припазе* какву робу сервирају потрошачима; Изгледа да *ће* рат дуго *да траје*; Почев од данашњег броја лист *ће* у наставцима *да доноси* ове материјале; итд.)

Инфинитив је све ређи и у оним случајевима када употреба конструкције *да + презент* доводи до нагомилавања

свезице *да*, а што стилски изгледа прилично рогобатно, као што видимо из следећих реченица: Тада може *да* се деси *да* ловац мора врло дуго *да* трчи за својим плијеном; Јер зна *да* не можете *да* докажете *да* је он лопов; Ако мислиш *да* можеш наједанпут *да* почнеш *да* ме гађаш правилима; Тиме се ствар сужава, тако *да* можемо *да* почнемо *да* радимо; и сл. (исп. и НЈ III, 1935, 287—288).

Али нешто друго је привукло моју пажњу: положај замјеничке енклитике у реченицама са конструкцијом *да* + презент био је у многим примјерима друкчији него што је на источном дијелу штокавске говорне територије, иако је несумњиво да је све чешћа употреба презента са свезицом *да* претстављала утицај са истока.

У поменутом чланку Д. Брозовића наведена су Московљевићева правила о разлици у употреби инфинитива и *да* + презент из чланка објављеног у београдском НИИ-у и у њима су дата ова два примјера: „Овде *се* не сме пушити“ и „Овде не сме *да се* пуши“. Из њих видимо да енклитика *се* има различита мјеста у реченици, у зависности од тога да ли је допуна инфинитив или *да* + презент. А то је и разумљиво. „Енклитике теже да се наслоне на прву реч у реченици, па била она с акцентом или проклитика“¹⁾ У првој реченици енклитика *се* наслања на прву акцентовану реч *овде*. У другој тај је однос поремећен употребом још једног личног глаголског облика: презента уз свезу *да*. Док у првој реченици имамо предикат састављен од једног личног и једног безличног глаголског облика — презента и инфинитива (не сме пушити), у другој су оба глагола који чине предикат у личном облику — у презенту (не сме *да се* пуши). Граматички је то једна реченица са предикатом начињеним од два глагола, једног непотпуног значења и другог допунског и истовремено главног глагола. Оваква реченица је, међутим, слична сложеној реченици у којој друга, зависна, почиње свезом *да* (напр. Писао ми је *да се* сутра враћа). То значи да се у овом другом примјеру *да* + презент осјећа као засебна реченица у којој је *да* на првом мјесту, а енклитика *се*

¹⁾ П.П. Ђорђевић, у Гласу СКАН 53, 1898, стр. 222.

тежи да се наслони на њу, односно да заједно с њом чини акценатску цјелину са глаголом. Тако је енклитика *се* са другог мјеста у реченици са инфитивом доспјела на пето мјесто у реченици са да + презент, непосредно иза свезе *да*.

Такав је ред ријечи у језичком осјећању екаваца и уопште оних код којих је обичнија употреба да + презент мјесто инфинитива. Али није такав код оних у чијем језичком осјећању инфинитив претставља још врло живу категорију. Један од писаца поменутих чланака у Језику, замјењујући у Андрићевој реченици: Нико *га* није могао *заушћавиши* — инфинитив конструкцијом да + презент, дао јој је облик: Нико *га* није могао *да заушћави*. Супротно наведеној Московљевићевој реченици, у овој је енклитика (*га*) остала на истом мјесту, тј. ред ријечи је у обје реченице исти.

На овакве примјере доста често наилазимо у сарајевској штампи: Тада ће *се* моћи боље да освјетли лик сваког човјека; Мишљење да *се* дивљач сама може да брани од овог штеточине није правилно; И према којима *се* знају да равнају; Б. *се* није могао само тиме да задовољи; Онда *се* не може ништа да учини против таквог развоја ствари; Да би *се* са земље могло да прати његово падање; Може *се* на рачун амортизације да снизи цијена; У граду *се* почела да осјећа извјесна несташица хљеба; Грађани *се* могу да користе осталим расположивим средствима; Откуда *се* то може да назове демократизацијом научног живота; Није *се* могао да сјети ниједне од тих страшних ноћи; Морају га родитељи силом да вуку за рукав; Он *нам* то жели и да пркаже; Па *се* никако није могао да извуче из шкрипца; Оно што *се* сад може да учини; Али *се* то може да догоди сваког часа, итд. Број примјера показује да је ово врло раширена појава и да овакав ред ријечи одговара језичком осјећању многих, а налазимо га и у књижевним дјелима (у Ћопићеву Пролому имамо на стр. 33 сљедећу реченицу: Ујесен када би *се* сумаглица стала да хвата околних висова).

У свим наведеним примјерима енклитика *се* (она се налази у свим примјерима изузев два) налази се на мјесту које би одговарало употреби инфинитива мјесто да + презент (Сада ће се моћи освјетлити ...; ... Да се дивљач може само

бранити...; И према којима се знају равнати; итд.), што значи да је у свијести оних који су написали наведене реченице ред ријечи био подешен за инфинитив, а да је овај потиснут конструкцијом да + презент накнадно, пошто је ред ријечи већ начињен. Тако се поред оног реда ријечи утврђеног код екаваца по коме замјеничка енклитика стоји иза свезице *да* (у наведеним примјерима то би изгледало овако: Сада ће моћи боље да *се* освијетли...; ... да дивљач сама може да *се* брани...; И према којима знају да *се* равнају; итд.) јавља и ред ријечи у коме се енклитика *се* (и друге замјеничке енклитике) не везује за свезу *да*, већ стоји иза прве акцентоване ријечи (уколико, разумије се, нема и глаголске енклитике, јер ова, изузев *је*, стоји на првом мјесту, испред замјеничке).

Овакав ред ријечи је, као што смо видјели, исти као и у реченицама са инфинитивом, тј. енклитика је задржала своје мјесто и поред промјене у склопу реченице, док на једном дијелу српскохрватске говорне територије тој промјени одговара помијерање мјеста енклитике. Не би се могло рећи да онај први ред ријечи није правилан: не противи се правилу о мјесту енклитике иза прве акцентоване ријечи. Ипак, као последица механичког замјењивања инфинитива конструкцијом да + презент, изгледа да он мање одговара језичком осјећању већине претставника српскохрватског језика.

У најновијој Стевановићевој расправи о напоредној употреби инфинитива и презента са свезом *да* у Нашем језику (нова серија књ. V, 1953) дато је, ради освјетљавања овог питања, обиље примјера из већег броја наших писаца. У знатном дијелу тих примјера са да + презент имамо и замјеничку енклитику. Али ни у једном од њих, без обзира на то да ли је писац са истока или запада, пише ли екавски или јекавски, немамо замјеничку енклитику на другом мјесту, већ само иза свезе *да*. Ево тих примјера:

Ако хоћете да *га* отсечете; Ви хоћете да *се* смеје (Л. Лаваревић); А претур поче да *се* хвали (С. Матавуљ); Све хоће да *ми* узму; Ни воде неће да *се* напије из туђе руке (П. Кочић); Хоће да *га* сломе; Хтједе да *се*

осмјехне (Б. Ћосић); Једна мисао стала је да *се* увлачи под моју ћелу; Хоће нешто да *му* кажу (В. Цар Емин); Дакле, хоће да *их* презре; Јанош Томка је... хтео да *се* упусти у борбу (В. Петровић); И њима треба све да *се* постави готово; Гној треба да *се* испод њих иструже; Треба да *се* схвати правна свијест; Па морају да *се* напреду све силе (М. Крлежа); Почеше да *се* успињу к шумовитој висоравни; Он није могао тако лако да *се* смири; Ми би[смо] с вама морали да *се* бијемо (М. Лапић); У моменту када треба да *се* пређе Морава; Само је почео да *га* хвата сан; Поче чак и да *се* шали; Јован хтеде да *му* довикне нешто; Ух што ћу да *их* затирем; Могао би да *се* законспиришем (Д. Ћосић).

Да је ово ближе нашем језичком осјећању, доказује нам доста честа употреба оног другог реда ријечи, са енклитиком иза свезе *да*, и у оним крајевима гдје се често енклитика ставља на друго мјесто у реченици. У сарајевској штампи ћемо наћи доста оваквих и сличних примјера: Људи који ће моћи највише да *му* помогну; Аустрија не може да *се* задовољи само половичном слободом; Неки не умију још да *се* снађу; Па ипак нису хтели да *их* отклоне; Има и ствари које би могле да *се* избјегну; Већина њих не жели да *се* излаже већим трошковима; Наша публика не мора на таквим дјелима да *се* одмара; Кад није могло да *се* нађе заједничко решење; Како није могао одмах да *се* нађе одговор, одлучено је..., итд., итд.

Иако је код већине претставника источног дијела наше говорне територије положај замјеничке енклитике у реченицама са да+презент устаљен, и код њих се понекад јавља колебање, које је чешће код претставника средишњих и западних говора наших. Тако напр. у „Песми“ О. Давича налазимо углавном ред ријечи са енклитиком на другом мјесту у реченици. На првих сто страна имамо девет таквих примјера (А његово је лице обећавало да *се* Вековић неће морати због њих да покаје (стр. 17); И Мића *му* није могао да сагледа праве мисли (22); Од свега што *их* може да доведе у питање (29); Зар *се* не би могао мало да отшкрине прозор (34); Да вас потсетим да *се* један комуниста мора на

делу и речима увек да приближава идеалном лику... (43); Какав се таленат почиње да ослобађа окова (69); На Крфу, где *се* још крвава и свежа срамота почела да претаче у легенду (71); Лудовања која *им* нико не би могао да ускрати (94); Нико *их* не може да чита (99) — према само два примјера са оним обичнијим редом ријечи (Оне почињу да *се* слажу саме од себе (27); Продужује да *им* чита своје песме (96)).

Карактеристичан случај таквог колебања имали смо у преводу дијалога из једног филма. Дијалози су преведени у Загребу, а исписивање њихово на филмску траку извршено је у Београду. Загребачки преводилац је обилно употребљавао инфинитив, а у Београду је већина тих инфинитива, чак и у облицима футура, замијењена конструкцијом да + презент. И, што је са нашега гледишта нарочито значајно, то замјењивање је вршено на два начина: у петнаест од укупно двадесет и четири реченице са замјеничким енкликтикама (тих замјена има знатно више) оно је извршено механички, тј. мјесто инфинитива стављено је да + презент, а у осталих девет измијењен је и ред ријечи утолико што је замјеничка енкликтика стављена иза *да*. Тих девет реченица у загребачком тексту гласе: Није *је* хтјела ни пробати; Ако *се* желите освјежити прије вечере; Морамо *их* стићи; Морам *џи* завезати очи; Немојте *ме* оставити самог; Када ћемо *их* јести; Дошао си *нас* шпијунирати; Морате *се* помирити са судбином; Нећу *џи* платити; а у београдском: Није хтела ни да *је* проба; Ако желите да *се* освежите...; Морамо да *их* стигнемо; Морам да *џи* завежем очи; Немојте да *ме* оставите самог; Када ћемо да *их* једемо; Дошао си да *нас* шпијунираш; Морате да *се* помирите са судбином; Нећу да *џи* платим.

Међу петнаест примјера са механичком замјеном инфинитива највише их је са енклитиком *се*: Сутра ће *вас* гроф уграбити (у београдском тексту:... да уграби); Ко зна како ће *се* ово завршити (... да заврши); Ми ћемо *се* тамо сакрити (... да сакријемо); Могу *је* и овдје појести (... да поједем); Сад *ми* нећеш побјећи (... да побегнеш); Нећеш *ме* више видјети (... да видиш); Не може *се* више ништа учинити

(... да учини); Овога *се* пута нећеш спасти (... да спасеш) итд. Не улазећи у питање исправности замјене инфинитива, можемо, само на основу чињенице да је у последњој групи примјера највише таквих у којима имамо футур, закључити да "исправљач" или „посрбљивач“ текста (постоји накардно мишљење да употреба инфинитива није особина српског језика — чак и у футуру) није по свом језичком осјећању био позван да то учини. Тим прије што је првобитни текст, загребачки, с малим изузецима бољи него онај „исправљени“. И баш чињеница да је вршено „посрбљивање“ текста указује на несигурно језичко осјећање „посрбљивача“ јер језичком осјећању Срба екаваца (оних код којих конструкција да + презент носи превагу над инфинитивом) више одговара ред ријечи са замјеничком енклитиком иза свезе *да*. Ако бисмо у последњој групи примјера остали при замјени инфинитива (иако она није потребна ни у једном од њих), то би повукло за собом промјену реда ријечи; мјесто: Сутра ће *вас* гроф да уграби — имали бисмо: Сутра ће гроф да *вас* уграби; мјесто: Ко зна како ће *се* ово да заврши — Ко зна како ће ово да *се* заврши; мјесто: Ми ћемо *се* тамо да сакријемо — Ми ћемо тамо да *се* сакријемо; мјесто: Могу *је* и овде да поједем — Могу и овде да *је* поједем итд. Тај ред ријечи ће бити као и у првих девет примјера.

Упоредимо ли двије наведене групе примјера, видјећемо да прву углавном чине примјери са инфинитивом као допуном неком глаголу непотпуног значења (хтјети, жељети, морати), док у другој, као што смо већ напоменули, имамо претежно инфинитив као саставни дио фyuра. А то и објашњава разлику у реду ријечи у београдском тексту. Још је П. Ђорђевић прије више од педесет година у напред наведеној расправи „О реду речи у српском језику“ указао на тенденцију код неких писаца да употребљавају да + презент „и онде где је боље употребити конструкцију с инфинитивом“. Његова се напомена односи у првом реду на употребу конструкције да + презент уз глаголе непотпуног значења (Ђорђевић наводи као примјер употребе инфинитива неколико реченица из Вукова језика: Али се овакове ситнице *не могу оћросћити* списатељу; Нико *не може пресудити*;

Слободно могу рећи; Да се и овако може мазати; итд.). То значи да је замјена инфинитива у облицима футура новија и зато се у језичком осјећању чува ред ријечи за инфинитив, одн. врши се механичка замјена инфинитива.

Ако за поређење узмемо језик Вуков и народних умовина, видјећемо, прије свега, да је употреба да + презент мјесто инфинитива ријетка, а да је у таквим случајевима замјеничка енклитика обично иза свезе да: Само ћу штогод о том да *Вам* назначим (Грамм. и пол. сп. III, 56); Сад спаситељ наш мора да се труди (исто, 185); А ја ћу да *га* учим (Рјечник, I изд., XII); И ја ћу да се хвалим (Н. завјет, 2 кор. 11, 18); Цар већ види да ће оно да се испуни што му је глава кавала (Рјечник, II изд., 836); Како није хтио да се стара (Прав. совј., 55); Па се даље не може да прочита (Даница 1826, 9); Али се овђе не може да начини (Грамм. и пол. сп. II, 164); Кад види да ће буква да му падне низ брдо (Посл., 47); Ко хоће да га други људи поштују, ваља најприје сам да се поштује (Нар. припов., 115); Јави говедару да ће цар да му узме кћер за сина (Нар. прип., 819); Кад се хоће да каже да што није за кога (Послов., 93).

Као што видимо, од тринаест примјера у десет је енклитика иза свезе да у три иза прве (наглашене) ријечи у реченици. То значи да је и код Вука у извјесној мјери постојало колебање у погледу мјеста замј. енклитике, одн. у она три примјера имамо ред ријечи за инфинитив (Па се даље не може прочитати; Али се овђе не може начинити; Кад се хоће казати ...) — па је мјесто њега употребљена конструкција да + презент.

Напријед је већ указано на то да је ово колебање у реду ријечи, одн. у положају замјеничке енклитике, у вези са потискивањем инфинитива од стране конструкције да + презент и да је јаче тамо гдје је инфинитив у живљој употреби, а да је знатно слабије или га уопште нема код оних претставника нашег језика у чијем је језичком осјећању конструкција да + презент готово сасвим потиснула инфинитив. Тако се, вјерујем, могу објаснити и она три примјера из Вукова језика.

Св. Марковић